

Микола Сенченко

Проблеми національної бібліографії*

Національна бібліографія - своєрідна візитна картка нації, по якій фахівці визначають науковий та інтелектуальний потенціал суспільства, дізнаються про те, що пишуть письменники, вчені, спеціалісти різних галузей знань, журналісти, про написане раніше. Всі держави світу, незалежно від їхнього економічного й політичного стану, багато уваги приділяють реєстрації творів друку, створенню й розповсюдженню літописів друкованої продукції.

За родом своєї діяльності бібліографічні установи кожної країни повинні збирати, реєструвати та ретельно зберігати все, що видається на їх теренах, вивчати й аналізувати процеси, які відбуваються у книговидавництві та книгорозповсюдженні, робити науково обгрунтовані висновки, давати рекомендації і пропозиції щодо тематики видань державного замовлення, створювати й випускати бібліографічні покажчики, впливати на стан справ у видавничій галузі.

Ці функції в нашій державі покладено на Книжкову палату України (КПУ) як державну установу в сфері видавничої справи та інформаційної діяльності. Вона зобов'язана забезпечувати повний статистичний облік, комплектування й збереження всієї друкованої продукції - документальної пам'яті України; здійснювати наукознавчі, книгознавчі та бібліографічні дослідження; видавати поточні й ретроспективні бібліографічні покажчики. Автор розповідає про те, як це вдається сьогодні Книжковій палаті.

Н айстарішу книжкову палату колишнього СРСР засновано 24 січня 1919 р.

За часів знаходження у Харкові (1922-1989) Книжкова палата ім. Івана Федорова була дійсно науковою установою, центром державної бібліографії творів друку республіки. Вона видавала такі державні покажчики: *Літопис книг з 1924 р., Літопис журнальних статей з 1936 р., Літопис газетних статей з 1937 р., Літопис образотворчих видань (1937-1990), Літопис нот (1954-1990), Літопис рецензій (1936-1990); ретроспективні покажчики: Преса УРСР, Літопис періодичних видань УРСР (щорічник), Періодичні видання УРСР (останній - за 1976-1980 рр.), друковані видання УРСР (1947-1989), УРСР у пресі СРСР і зарубіжних соціалістичних країн (1956-1989); друковані анотовані картки на книги та журнальні статті.*

Державні бібліографічні покажчики гідно представляли Україну в світовому співтоваристві й були незамінними у повсякденні науковців, працівників науки й культури.

З переїздом до Києва (1989-1990) розпочався занепад НБ, зокрема припинилося видання літописів нот, рецензій, образотворчих і періодичних видань України, ретроспективних покажчиків, друкованих анотованих карток. Відсутність автоматизації при створенні інформаційно-бібліографічних покажчиків, низька заробітна плата працівників КПУ можуть призвести до повного застою державної бібліографії.

Підкреслимо, що їй та реєстрації творів друку за царату, Центральної ради, Гетьманства, Директорії й радянської влади приділялася значна увага і тільки за часів Денікіна цю справу було припинено.

* В основу матеріалу покладено виступ на Міжнародному конгресі бібліотекарів (травень 1996 р.)

Умовно можна виділити три етапи розвитку державної бібліографії в Україні: царський, радянський і сучасний.

Історія поточного бібліографічного обліку до 1917 р. була фактично історією державної бібліографії й обов'язкового примірника Росії. Очолювало Головне управління у справах друку, якому були підпорядковані цензурні комітети, що одержували все, видрукуване в імперії. З 1907 р. воно почало видавати «Книжную летопись». Рада Російського Бібліологічного товариства в 1915 р. наголошує, що «на правильному розв'язанні цього завдання ґрунтується прогрес вітчизняної науки. Не може бути прогресу знань, якщо не зареєстровані і не збережені для нащадків праці колишніх років. Чим краще ведеться ця реєстрація і чим повніше зібрані книжкові цінності в головних державних сховищах, тим легше і продуктивніше праця вчених у країні».

Організація КПУ пов'язана з законом, ухваленим Радою Народних Міністрів і затвердженим Головою Директорії В.Винниченком, про утворення Головної Книжної Палати в м. Києві «...для реєстрації всієї друкарської продукції на Україні, наукового її систематизування та для обміну книжками з іншими книжними інституціями...». У пояснювальній записці до законопроекту (підписана Міністром народної освіти проф. І.Огієнком) про організацію Головної книжкової палати (ГКП) чітко визначалася структура Палати й функції кожного відділу. «...За яку працю ми не візьмемося - чи наукову, чи суто практичну, перш за все треба зазнайомитися зі всім тим, що зроблено до цього часу щодо інтересуючого нас питання. Тут виникає значіння бібліографії як покажчика шляху, на якому треба шукати всі необхідні обґрунтування, звідси стародавнє значення бібліографії як ключа до всіх наук, відкриваючого всі заходи до крамниці знання...».

26 січня 1919 р. було затверджено закон «...про

обов'язкову надсилку друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до повітових комісарів примірників всіх видань...», який точно окреслював коло документів, що мають входити до обов'язкового примірника та його розподіл.

Політичні події не сприяли розвиткові роботи ГКП, що підпадала під різного роду експерименти. З 1920 р. державний центр переміщається до Харкова й там Колегія Наркомосу затверджує «Положення про Центральний бібліографічний відділ всеукраїнського державного видавництва». У березні 1921 р. в Харкові оголошено постанову «Про обов'язкову реєстрацію та збереження зразків творів друку», а згодом постановою Ради Народних Комісарів «Про організацію Української Книжкової Палати і про забезпечення головних книгосхованок всіма виданнями республіки». Центральний бібліографічний відділ з 27 червня 1922 р. було перетворено в Українську книжкову палату (УКП) у Харкові.

У перші роки її існування всі зусилля невеличкого колективу зосереджувалися на тому, щоб здобувати обов'язкові примірники та постачати книгосховища. День був фактично не нормований, виплата грошей систематично затримувалася. Але бібліографи працювали, оскільки це - науковці, які, крім всесторонньої освіти, знання іноземних мов, високої кваліфікації, відчуття книги, вдумливості, мають ще характерну для свого фаху рису - терпіння. Це були свідомі українці, яких полонила ідея розвитку державної бібліографії.

Бібліографія України має давні традиції, а видання державної бібліографії вважаються одними з кращих в світі. Величезна заслуга в цьому таких видатних учених і бібліографів минулого, як: М.Ясинський, М.Сагарда, С.Постернак, Ю.Меженко, Ю.Ковалевський та багато інших, які в умовах жорсткого тоталітарного режиму й централізації влади створили досконалу державну систему обліку всієї друкованої продукції, аналітико-синтетичної переробки інформації про неї, концентрації цієї інформації в спеціальних літописах, щорічниках, картках централізованої каталогізації, автоматизованих БД Російської книжкової палати.

Сьогодні праця кількох поколінь фахівців-бібліографів, які протягом майже століття створювали НБ, може зійти нанівець. Культурі, науці й освіті України буде завдано непоправної шкоди. І не тільки їй. Потерплять національні бібліотеки й наукові центри практично всіх цивілізованих країн.

Річ у тім, що поточні бібліографічні покажчики є збитковими, а держава не виділяє жодної копійки на їх видрукування. Чи є сьогодні така цивілізована країна світу, де проблема державної бібліографії ставилася б на комерційну основу? Мабуть, ні. Державна бібліографія є збитковою, якщо підходити до неї тільки з позицій видання. А хто може підрахувати збитки суспільства, коли не стане державної бібліографії? Хто визначить, скільки часу й коштів займе пошук потрібної книги чи наукової праці? Хто дасть гарантію, що потрібна інформація взагалі потрапить до дослідника? Як визначатиме світове співтовариство інтелектуальний потенціал нації?

Нині КПУ отримує кошти тільки на мізерну заробітну плату. І нікому невідомо, яким чином у Харкові видаються літописи книжкових видань, газетних статей та

журнальних. На випуск інших літописів, а також на ретроспективну бібліографію, на оснащення КПУ сучасною комп'ютерною технікою грошей бракує. А в Україні є безліч проблем, для розв'язання яких на державному рівні потрібна допомога саме Книжкової палати.

Відсутність законодавства про видавничу справу та обов'язковий примірник створює чимало питань, особливо в процесі обліку періодичних видань, які виходять зараз у країні, і це в той час, коли з'явилося дуже багато нових газет і журналів, а деякі з них мають короткий термін існування. Якщо КПУ не реєструватиме їх і не інформуватиме про них, вони будуть втрачені для історії. За останні десять років не видано жодного ретроспективного бібліографічного покажчика. Фактично Україна втратила єдині видання поточної НБ, які б відображали життя суспільства у всіх його виявах і сприяли ефективному використанню інтелектуального потенціалу народу. Ніякими економічними негараздами не можна виправдати припинення КПУ централізованої каталогізації - випуску друкованих анотованих карток для каталогів і картотек, які потрібні майже 52 тис. бібліотек країни.

Науково-технічні видавництва, органи НТІ, бібліотеки та інформаційні центри багатьох країн світу, в тому числі й України, використовують дуже ефективно таблиці УДК як інформаційно-пошукову мову, що дає змогу детально розкрити зміст довідково-інформаційних фондів і забезпечити швидкий пошук інформації. УДК юридично є власністю Міжнародної федерації по документації (МФД), яка інтенсивно вдосконалює таблиці, зважаючи на розвиток науки й техніки. МФД створила струнку систему внесення доповнень та змін до таблиць УДК, які після обговорення їх споживачами набирають сил і публікуються в спеціальному періодичному виданні МФД «Доповнення і виправлення до УДК».

Раніше системою УДК займалася Міжвідомча комісія з класифікації (МКК) Державного Комітету СРСР по науці й техніці, вона ж здійснювала зв'язок з МФД. У Науково-дослідному інституті технічної інформації, класифікації та кодування Держстандарту СРСР спільно з МКК і галузевими інститутами інформації було здійснене третє видання таблиць УДК (1979-1986) російською мовою, яким користуються й досі науково-технічні видавництва, органи НТІ, науково-технічні бібліотеки, книжкові палати. Нині Україна не одержує матеріали по УДК з Росії і не отримує їх з МФД, що утворило своєрідний інформаційний вакуум для користувачів. А третє радянське видання безнадійно застаріло, до того ж воно російською мовою.

Сьогодні Україна незалежна, член Європейської ради, держава, яка згідно з законом має власну державну мову. Для того, щоб ця мова зайняла належне їй місце в світовому співтоваристві, необхідно якомога скоріше вирішити питання про переклад і видання 11 томів таблиць УДК українською мовою. Росія вже отримала ліцензію на переклад і перевидання УДК російською мовою і почала видавати перші томи 4-го видання. Якщо зараз не розпочати переклад і видання УДК українською мовою, то всі науково-технічні видавництва, органи науково-технічної інформації та тисячі бібліотек нашої держави користуватимуться

російськомовними таблицями УДК. Отже, необхідно створити Міжвідомчу комісію з класифікації, поклавши на неї обов'язки координації та методичного керівництва по виданню, впровадженню та подальшому розвитку в Україні УДК.

Україна повинна вперше за всю свою історію одержати видання таблиць УДК рідною мовою, щорічно отримувати періодичні видання «Доповнення та виправлення до УДК» від МФД, а також мати можливість співпрацювати з фахівцями різних країн світу, вносячи пропозиції, спрямовані на вдосконалення УДК.

Ці заходи допоможуть вивести наші бібліотеки з замкнутого на Росію інформаційного простору і наблизити його до міжнародного рівня.

З огляду на стан економіки, унеможливлення великих грошових вкладень для фінансування проектів інформатизації, які страждають «гігантманією», треба поступово, використовуючи інтелектуальний потенціал провідних українських учених-інформатиків, створювати на базі існуючих інформаційних установ сучасні центри наукової й технічної інформації. Важко уявити світову науку без мереж бібліографічної та реферативної інформації, без «Показчика цитованої літератури», без можливості за лічені хвилини отримувати повні копії першоджерел з центрів інформації, які знаходяться за тисячі кілометрів від замовника.

Відомо, що сучасні інформаційні мережі беруть початок від мереж бібліографічної інформації, започаткованих у США ще в 60-ті роки. Тому створення бібліографічних БД, зведених ЕК провідних бібліотек України, а в подальшому й мереж передачі даних слід розпочинати з автоматизації державної бібліографії, зі впровадження нових інформаційних технологій у центрі реєстрації видань - Книжковій палаті.

Підготовлено пропозиції до Кабінету Міністрів України про відновлення всіх функцій, які виконувала КП в недалекому минулому. На базі КПУ в 1996 р. розпочалася розробка державної автоматизованої системи (ДАС) «Видавнича діяльність України», передбачено побудову локальної комп'ютерної мережі й автоматизованих систем та банків даних.

Головною програмою є створення ДАС інформаційних джерел статистичної, бібліографічної та реферативної інформації, які характеризують нашу видавничу діяльність. Це, передусім, автоматизована система «Державна статистика друку», яка міститиме статистичну інформацію про кількісні показники, що узагальнюють результати видавничої діяльності на всій території України й окремих її регіонів. Статистичний облік видавничої продукції здійснюється на підставі обов'язкового примірника видань.

Автоматизований банк даних *Державна бібліографія* утримуватиме інформацію про книги та брошури, видані на терені України з 1991 р., про статті центральних газет і всіх періодичних та продовжуваних видань, починаючи з 1996 р. Документи в БД матимуть бібліографічний опис (БО), предметні рубрики, індекси УДК, ББК і відповідати вимогам міжнародних стандартів. Банк даних забезпечуватиме такі інформаційні послуги: вибіркоче розповсюдження інформації за постійнодіючими запитамі абонентів; ретроспективний пошук інформації в БД; діалоговий доступ до бібліографічної інформації з віддалених

терміналів абонентів; надання абонентам банку даних інформації на магнітних дисках; підготовку тематичних, ситуативних БД за запитамі абонентів на різних носіях інформації; підготовку системи державних бібліографічних показників у поліграфічному оформленні.

Автоматизована система *Централізована каталогізація та інформування про нові видання України* передбачає створення зведеного ЕК друкованої продукції держави; централізований БО видань і випуск карток на книги та брошури, статті з журналів, збірників і газет, рецензії й автореферати дисертацій, необхідних для ведення каталогів і картотек у різних бібліотеках та інформаційних центрах; оперативне інформування абонентів про нові державні видання. Інформація надаватиметься у вигляді повних і скорочених комплектів анотованих карток, на машинопрочитуваних носіях інформації, в режимі віддаленого доступу, а також як друковані щодаєчники «Нові видання України». Один раз введена до комп'ютерної мережі інформація стане доступною для всіх бібліотек країни, інформаційних центрів та індивідуальних абонентів. Економія коштів і людських ресурсів від централізованої каталогізації вражаюча.

Книжкова палата - інформаційно-бібліографічна установа, яка повинна забезпечити одноразову статистичну та бібліографічну обробку документів у автоматизованому режимі. Розбудову державної мережі інформаційних систем у всіх країнах світу, як правило, розпочинали зі створення бібліографічних БД у бібліографічних центрах, що відповідали за НБ (Бібліотека Конгресу США, Книжкова палата Росії), централізованої каталогізації з подальшим створенням локальних комп'ютерних мереж окремих бібліотек і локальних ЕК на базі НБ.

Бібліографічні центри - це ініціатори розробки інформаційно-бібліотечних систем, осередки вивчення і впровадження UNIMARC. Більшість центрів НБ розробляють стандарти у видавничій і бібліотечній справі, здійснюють наукові дослідження з питань реставрації та консервації документів.

Виходячи з наявності всієї друкованої продукції в КПУ, створення бібліографічних показників, доцільно доручити їй підготовку реферативних наукових журналів і автоматизованих баз бібліографічної та реферативної інформації. КПУ реферувала наукову літературу з усіх галузей знань, починаючи з 1927 р. Ще в той час постало складне питання класифікації літератури, структури реферату, який мав давати лише найістотніші орієнтири щодо завдання, методики та результатів дослідів цитованого автора. Визначалися найголовніші висновки його спостережень або досліджень, а також те нове, що вносила дана праця в науку. Реферат (400-500 друкованих знаків) давав вказівку на наявність бібліографії. До його написання запрошувалися співробітники НДІ, вузів та інші фахівці. Універсальність рефератів, переклад бібліографічних описів німецькою мовою давав можливість ученим усього світу бути обізнаними з науковим доробком України.

Для розв'язання визначених проблем Національне науково-виробниче об'єднання «Книжкова палата України» було реорганізоване й відновлено на його базі державну культурно-наукову устанovu «Книжкова па-

лата України», що здійснює наукові дослідження в галузі бібліографії, книгознавства, соціології книги і читання, консервації та реставрації документів; наукознавчі дослідження і розробку бібліометричних методів визначення пріоритетних напрямів та рівнів розвитку наукових досліджень; державну бібліографічну реєстрацію і централізовану каталогізацію всіх без винятку видів друкованих видань, випущених в Україні; створення та видання державних поточних, кумулятивних і ретроспективних бібліографічних покажчиків, реферативних журналів та науково-аналітичних оглядів, друкованих анованих карток; розробку й експлуатацію бібліографічних БД і мереж бібліографічної інформації; державну стандартизацію видавничої та бібліотечної

справи, розроблення і контроль за дотриманням стандартів суб'єктами видавничої діяльності, а також сертифікацію друкованої продукції, баз даних та інформаційно-бібліографічних систем; комплектування і збереження повного й недоторканого фонду Державного архіву друку - головного сховища всіх видів документів, виданих на території України; державну статистику друку, підготовку статистичних матеріалів, що характеризують динаміку та тенденції у видавничій справі.

Постає питання: чому наші діди та батьки розбудували національну бібліографію всупереч її гнобленню чиновниками Російської імперії, в тяжкі часи воєн, усіляких лихоліть, а з утворенням незалежної держави національна бібліографія продовжує занепадати?

РЕЦЕНЗІЇ

Оксана Кунцевська

УКРАЇНА: ЕТНОНАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Мала енциклопедія етнодержавознавства / Під ред. Ю.Римаренка. - К., «Довіра», «Генеза», 1996. - 942 с.

Кожна система, якою б вона не була стабільною, врешті зазнає змін. Вона переступає свій поріг стабільності чи нестабільності і здатна попри звичайний хаос соціального (економічного, політичного й культурного) життя, свою закритість чи відкритість досягти вищих форм цивілізаційного розвитку. Пишатися своєю національністю - це початковий стан, дитячість кожної людини. Зрілість привносить свої корективи. Національний економічний, політичний та культурний нарцисизм є складовою частиною саморозвитку й становлення і людини, і соціальної системи. Соціальна зрілість здатна допомогти піднятися над собою, вийти з зачарованого кола національного безсилля, яким би воно не було трагічним, глибоко проникнути в своє національне життя, визначити потреби й перспективи. Етнополітичність є складовою частиною самобутності народу і його своєрідний кодекс національно-рицарської честі. Плюралістичний розбір вчорашніх і сьогоднішніх успіхів та недоліків українського етносу у творенні своєї держави втілюється в «Малій енциклопедії етнодержавознавства», що є своєрідним понятійним узагальненням невичерпного потенціалу етнонаціонального розвитку.

Нове видання - це продовження започаткованого проф. Римаренком напряму з залученням фахівців етнодержавницького спрямування. Відомо, що з появою нових понять у науці відкривались і нові галузі науки, які помітно впливали на життя людства і давали початок інноваціям у всіх сферах життєдіяльності. Можна стверджувати, що дана праця не має аналогів у світовій практиці. У ній проаналізовано сутність і значення етнонаціонального феномена під етнодержавним кутом зору, розглянуто проблеми української ідеї та національного інтересу, «українська політична нація», політико-правове забезпечення життєдіяльності української нації. Йдеться також про етнонаціональне відродження, своєрідний «ренесанс» - нове соціополітичне та історико-культурологічне поняття, що характеризує собою відродження, відбудову в новій соціальній ситуації стійких та позитивних ціннісних орієнтацій держави в її вихідному бутті, уточнених і вивірених часом характеристик як унікального продукту вселюдського цивілізаційного прогресу.

Мала енциклопедія знаменує, що політизація етнічності

досягла свого піку і починає розвиватися в новому режимі, а це означає намагання українського етносу захищати свою пасіонарність не тільки демографічною кількістю, а зібранням до купи могутності свого інтелекту, який продумує своє місце в соціальній політиці дисбалансу сил. Зібраний в енциклопедії понятійний апарат має стати основою для припинення нескінченних суперечок та тлумачень.

Автори енциклопедії обгрунтовано визначили складні процеси в етнонаціональній сфері, міжетнічних суперечностях, в основі яких - певний контекст національного й етнічного інтересу. Вводячи й обгрунтовуючи той чи інший термін, вони передусім керувалися найновішими ідеями з питань теорії нації і держави та національних відносин (історико-економічної, психологічної, культурологічної, лінгвістичної шкіл), які нормалізують та стабілізують міжетнічні й міждержавні відносини.

Зроблено ще один важливий крок до взаєморозуміння між ученими, які дотримуються різних поглядів та світоглядних позицій при висвітленні складних етносоціальних процесів.

Можна впевнено зазначити, що нелегка справа створення нового напряму етнодержавознавства завершилася успішно. Систематизовано й упорядковано основні поняття, що дасть можливість розширити й поглибити поняттєвий апарат, усвідомити складність тих чи інших етнодержавознавчих явищ.

У шести розділах книги згруповано відповідні поняття: 1) Етнос і соціум; 2) Витоки національного права; 3) Уроки української державності; 4) Етнополітичний вимір українського державотворення; 5) Націоналізм як ідеологічний, соціальний та духовно-культурний феномен; 6) Персоналії. Вступні статті до розділів вводять читача в термінологічне коло розглядуваних понять.

Слід віддати належне видавцям, які в такий скрутний час на високому рівні виконали цю роботу.

Думається, що немає підстав закидати авторам та відповідальному редактору, що вони чогось не охопили, мало приділили уваги чи взагалі не розглянули. Працюючи з книгою, фахівці зможуть внести відповідні зауваження і будуть запрошені для подальшої роботи над поглибленням започаткованого нового напряму.